

ВІДГУК

офіційного опонента

Калашнікової Людмили Володимирівни

на дисертаційну роботу Мирошниченко Альони Юріївни

«Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 054 – Соціологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається тим, що російсько-українська війна, на відміну від попередніх конфліктів, характеризується безпрецедентним рівнем завданої екологічної шкоди (чисельні вибухи, замінування територій, забруднення ґрунтів, вод, повітря, руйнування екосистем, лісові пожежі, загрози ядерній безпеці тощо), зокрема й організація цілеспрямованих актів екоциду (підрив Каховської ГЕС, руйнування об'єктів промислової та енергетичної інфраструктури). Як відомо, екологічні наслідки не обмежуються періодом активних військових дій, а будуть мати довгостроковий вплив на десятиліття вперед. Відтак зростає необхідність реалізації ефективної кризової екологічної комунікації, яка дозволяє швидко інформувати населення про небезпеки, загрози й ризики, координувати рятувальні та ліквідаційні заходи, а також залучати міжнародну допомогу для подолання екологічних наслідків.

З іншого боку, слід наголосити на стрімкій трансформації комунікативних моделей, пов'язаних із запровадження інноваційних інформаційно-комунікативних технологій (соціальні мережі, месенджери, новинні сайти, геолокаційні сервіси та ін.), що сприяють доступному, оперативному, інтерактивному поширенню повідомлень серед великої кількості людей про стихійні лиха, екологічні катастрофи, забезпечуючи швидке реагування й вживання усіх відповідних заходів безпеки.

Як справедливо підкреслює дисертантка, «без розуміння механізмів таких комунікацій, суб'єктів, бар'єрів та умов довіри неможливо сформувати ефективні стратегії реагування на екологічні кризи» (с. 5), а отримане нове соціологічне знання про кризові екологічні комунікації дозволить розробити практичні рекомендації для покращення взаємодії між усіма стейкхолдерами (державними органами, місцевими адміністраціями, волонтерськими організаціями, міжнародними партнерами та звичайними громадянами) й стане фундаментом для розробки та впровадження стійкої екологічної політики, «зеленого» відновлення України по завершенні війни, а також інтеграції екологічних стандартів у всі сфери життя, з урахуванням європейських та світових практик.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, представлених у дисертаційній роботі здобувачки, відповідає сучасним вимогам до кандидатських досліджень у галузі соціології. Дисертація вирізняється послідовною логікою викладу, цілісністю структури та науковою добросовісністю в обґрунтуванні авторських висновків, які спираються як на багатий теоретичний матеріал, так і на власну емпіричну базу.

У вступі означено мету дисертаційного дослідження – «виявлення та аналіз кризових екологічних комунікацій та механізмів їх ефективності в умовах воєнного часу», що є співмірною з поставленими завданнями (с. 5). Структура дисертації логічно побудована відповідно до поставленої мети, що дозволяє здійснювати поступовий перехід від теоретичних засад до прикладного аналізу механізмів реагування суспільства на екологічні кризи та загрози в умовах воєнного часу.

Перший розділ дисертаційної роботи «Теоретичні засади екологічних комунікацій в умовах війни» присвячений критичному аналізу теоретичних основ екологічних комунікацій, занурюючи їх у контекст війни. Він висвітлює соціологічні аспекти війни та ризиків, а також взаємозв'язок між екологічними комунікаціями та соціологією екології.

Підрозділ 1.1 здобувачка розпочинає з актуалізації концепції «суспільства ризику» У. Бека та Е. Гідденса (с. 12-13), підкреслюючи її перехід від теоретичного до повсякденного реального феномену в умовах ХХІ ст. Особливо наголошується увага на тому, що сучасні ризики, на відміну від минулих загроз від природи, є переважно «рукотворними» та не мають просторово-часових обмежень. Розглядається дихотомія «ризики – заходи для їх подолання» (с. 16), а також класифікація ризиків на виклики, загрози та небезпеки, де останні є найгострішою формою деструктивного впливу. Акцентовано визначається, що війна є максимальним соціальним ризиком, що трансформус суспільний порядок у кризову модель виживання.

Підрозділ 1.2 присвячено аналізу соціології екології, визначаючи її як галузь, що досліджує взаємодію між суспільством та навколишнім середовищем (с. 24). Авторка обґрунтовує важливість соціології екології у вивченні впливу війни на довкілля та реакції суспільства на ці зміни, зокрема, концепцію «несучої здатності довкілля» (с. 26). Підкреслюється, що сучасна російсько-українська війна є «гібридною» і включає екологічний компонент. Детально описуються руйнівні наслідки війни для екосистем та інфраструктури, зокрема, загрози забруднення водних ресурсів, накопичення сміття, ризики техногенних катастроф, а також психологічний тиск на населення.

У підрозділі 1.3 дисертантка надає визначення «екоциду», простежуючи його походження від А. Галстона до сучасної інтерпретації в українському законодавстві (ст. 441 ККУ) (с. 32-33). Авторка критично аналізує недоліки українського законодавства щодо екоциду, вказуючи на проблеми з доведенням «масовості» та «умисності», що унеможлиблює практичне застосування статті та притягнення до відповідальності. Відзначається важливість міжнародних ініціатив, таких як принципи PERAC ООН та резолюція ПАРЄ щодо криміналізації екоциду та внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що має вирішальне значення для отримання репарацій.

Перший розділ дисертації формує міцну теоретичну основу для всього дослідження. У ньому систематизовано ключові концепції та поняття, а також глибоко осмислено понятійно-категоріальний апарат. Завдяки чіткій логіці викладу та відповідності сучасним науковим поглядам, положення цього

розділу є надійно обґрунтованими, що забезпечує міцну базу для подальших висновків автора.

Підрозділ 2.1 присвячений вивченню кризових комунікацій та аналізу існуючих моделей у контексті зростаючих глобальних загроз, зокрема війни. Авторка підкреслює, що кризові ситуації, особливо війна, мають всеосяжний деструктивний вплив на суспільство, економіку та екологію, актуалізуючи питання екологічної безпеки та відновлення (с. 48). Аналізуючи й порівнюючи провідні моделі кризової комунікації (модель SCCT, модель «трьох стадій», модель CERC та модель STREMI) (с. 53-60), здобувачка чітко артикулює, що жодна з розглянутих моделей не враховує унікальної специфіки воєнного часу, а саме: морально-етичний вимір екоциду, гібридний характер війни, багаторівневість екологічної відповідальності, вплив психологічної втоми та знецінення екологічних проблем тощо. Критичний аналіз існуючих моделей є ключовим внеском цього підрозділу роботи, оскільки він не тільки виявляє їхні слабкі сторони, але й обґрунтовує необхідність розробки нової, адаптованої моделі кризових екологічних комунікацій для воєнного часу.

У підрозділі 2.2 представлено авторську модель кризової екологічної комунікації в умовах воєнного конфлікту. Авторка підкреслює, що традиційні екологічні та кризові комунікації виявилися недостатніми для реагування на унікальні виклики повномасштабної війни, де перетинаються масштабні екологічні загрози та гібридні інформаційні впливи (с. 61-62). Також здобувачка деталізує зміст кризової екологічної комунікації (інформація про ризики, заходи безпеки, допомогу, відновлення), а також специфічні суб'єкти комунікації в умовах війни (МОУ, ЗСУ, ГУР МО, НАТО, МАГАТЕ, міжнародні організації, громадськість, ЗМІ) (с. 63). Особлива увага приділяється важливості міжнародної комунікації для адвокації змін у міжнародному праві (наприклад, включення екоциду до Римського статуту) та отримання репарацій.

3-поміж ключових характеристик кризової екологічної комунікації у воєнний час визначено такі, як: чіткість, швидкість, зрозумілість, лаконічність, доступність, достовірність та можливість зворотного зв'язку (с. 64). Представлена модель кризової екологічної комунікації застосована у соціології екологічних ризиків, зокрема в умовах високої турбулентності, дезінформації та трансформації довіри до інституцій, й складається з трьох основних фаз: підготовка, реакція, відновлення (с. 72). Також вона містить крос-секторальні принципи, що діють на всіх етапах: гібридне мислення, емпатія як стратегія, антидезінформація, голос вразливих, мережевий підхід, надія як меседж та інтеграція з відбудовою.

Підрозділ 2.3 є логічним продовженням та практичним узагальненням попереднього підрозділу, де було обґрунтовано необхідність нової моделі кризової екологічної комунікації. Його головна цінність полягає у систематизації та деталізації критеріїв ефективності, що є критично важливим для переведення теоретичних напрацювань у площину практичного застосування та оцінки. Для оцінювання ефективності комунікативного процесу дисертанткою запропоновано 12 критеріїв охоплюють широкий спектр аспектів – від технічних (оперативність, надійність каналів) до соціально-психологічних

(емоційна грамотність, гуманітарна орієнтація) та правових/міжнародних (документування злочинів, юридична адвокація) (с. 78). Це свідчить про глибоке та багатовимірне розуміння сутності кризової екологічної комунікації у воєнний час. Важливим досягненням є не просто перелік критеріїв, а спроба їх індикаторизації за принципами SMART. Це дозволяє перейти від якісного опису до потенційного кількісного вимірювання, що є наріжним каменем для емпіричного дослідження та практичного моніторингу.

Підрозділ 2.4 присвячено практичному аналізу кризових екологічних комунікацій (КЕК) в умовах повномасштабної російсько-української війни на прикладі двох масштабних екологічних катастроф/загроз: підриву Каховської ГЕС та окупації та загрози на Запорізькій АЕС (ЗАЕС). Використання методів дискурс-аналізу та медійного аналізу Інтернет-сторінок та соціальних мереж політиків, громадських діячів, посадових осіб, еко-активістів, а також міжнародних видань та заяв організацій дозволило авторці зробити висновки щодо ефективності кризових екологічних комунікацій в Україні в період 2022-2024 рр. Проведений системний аналіз реакцій різних суб'єктів (українських офіційних осіб, експертів, міжнародних організацій, іноземних урядів, громадських організацій та ЗМІ) уможливило комплексне розуміння інформаційного поля навколо означених подій, продемонструвало прогалини та недоліки в комунікаціях, особливо з боку України (щодо Каховської ГЕС) та міжнародних структур (в обох кейсах), що є цінним висновком, який підтверджує доцільність розробки авторської моделі кризової екологічної комунікації.

Отже, другий розділ дисертації ґрунтовно обґрунтовує висунуті наукові положення. Авторка не просто систематизувала та проаналізувала велику кількість теоретичного матеріалу, а й розробила власні інтерпретації, що згодом були підтверджені емпіричними даними у третьому розділі. Запропоновані рекомендації та інструменти оцінки є практично цінними та можуть бути безпосередньо застосовані у державній та громадській діяльності з кризового реагування.

Третій розділ дисертації (с. 107-186) базується на результатах структурованого експертного інтерв'ю та аналізує поточний стан, виклики кризових екологічних комунікацій в Україні в умовах повномасштабної війни.

Загальні висновки дисертації (с. 191-197) зважені, логічні та узагальнюючі. Вони не повторюють, а акумулюють напрацювання кожного розділу, містять чіткі узагальнення щодо механізмів кризової екологічної комунікації. Викладені в роботі рекомендації мають практичне значення для державних інституцій, органів місцевого самоврядування та неурядових організацій.

Таким чином, сформульовані у дисертації положення теоретично та емпірично обґрунтовані, висновки коректно виведені з проведеного дослідження, а рекомендації цілеспрямовані та релевантні сучасному інформаційному середовищу. Це свідчить про високий ступінь обґрунтованості наукових результатів дослідження.

Достовірність результатів досліджень. Верифікація ключових положень

дисертації здійснювалась за допомогою комплексного підходу до збору й аналізу даних, де серед застосованих методів було використано як теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, індукції та дедукції), так і емпіричні, зокрема метод дискурс-аналізу, медійного аналізу кейсів Каховської ГЕС, Запорізької АЕС та структуроване експертне інтерв'ю.

Для написання теоретичної частини роботи використано широке коло першоджерел, офіційних документів, заяв політиків та міжнародних організацій, а також матеріалів авторитетних ЗМІ та наукових публікацій. Наукові положення, сформульовані на теоретичному рівні, отримали своє підтвердження під час аналізу реальних кейсів, що відображено в емпіричному розділі.

Наукова новизна дисертаційного дослідження насамперед полягає у введенні до наукового обігу нового визначення поняття кризових екологічних комунікацій як процесу обміну інформацією для швидкого реагування на екологічні кризи та загрози, основною метою якого є ефективна координація дій між різними соціальними групами, спрямована на запобігання, мінімізацію шкоди та подолання кризової екологічної ситуації (с. 62).

Важливим елементом наукової новизни є розробка моделі кризових екологічних комунікацій в умовах воєнного конфлікту (с. 72), що враховує унікальні виклики війни, такі як руйнування довкілля та забруднення територій.

Привертає увагу авторська позиція щодо визначення ролі євроінтеграційних процесів у кризових екологічних комунікаціях, що охоплює законодавчі зміни, фінансову підтримку та громадську участь (с. 158-161).

Ще одним аспектом новизни є розробка системи критеріїв для оцінювання ефективності здійснення кризової екологічної комунікації, що є особливо важливими в умовах воєнного конфлікту, і включає такі показники, як: оперативність реагування, достовірність та протидія дезінформації, доступність інформації для всіх груп населення, надійність та безперебійність каналів зв'язку, чіткість та практичність рекомендацій, наявність зворотного зв'язку, міжсекторальна координація, емоційна грамотність та запобігання паніці, документування екологічних злочинів, гуманітарна орієнтація, юридична підтримка та адвокація на міжнародному рівні, інтегрованість у довгострокову стратегію відновлення (с. 75-76). Основною перевагою запропонованої системи є те, що ці індикатори можуть бути адаптовані залежно від фази розгортання кризи (підготовка, реагування, відновлення), географічного контексту (окуповані/неокуповані території) та типу загрози (вода, повітря, хімічна небезпека тощо).

Також дістала подальшого розвитку проблематика соціології війни в контексті екологічних криз, адже авторкою доповнено її новими аспектами, що стосуються кризових екологічних комунікацій та їх впливу на соціальну вразливість населення (с. 18, 26-30). В умовах війни екологічні небезпеки впливають на психологічний стан людей, спричиняють міграційні зміни, зростання соціальної напруги, трансформацію економічних і культурних моделей життя, а також змінюють механізми екологічного управління та державної комунікації.

Крім того, у робота розширено парадигмальні рамки теорії «суспільства ризику» У. Бека за рахунок доповнення екологічною складовою, що детерміновано підвищенням рівня ризикогенності та виведенням питання безпеки на новий міжнародний рівень, що вимагає переосмислення існуючих теоретичних підходів (с. 15, 23).

Отримані результати відкривають нові перспективи для подальших досліджень у сферах соціології екології, соціології війни, соціології комунікації, а також кризового управління та інформаційної безпеки, особливо в контексті сучасних гібридних викликів.

Значимість отриманих результатів для науки і практичного використання може бути оцінена, як цілком достатня і така, що відповідає вимогам, які висувуються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Це дослідження збагачує соціологічну думку, пропонуючи нову концептуалізацію феномену кризових екологічних комунікацій. Воно поглиблює концепцію суспільства ризику, розширюючи її застосування на екологічні виклики воєнного часу. Крім того, робота робить вагомий внесок у розвиток галузевих напрямів соціології екології та соціології війни, пропонуючи свіжий погляд на динаміку суспільства та комунікації в умовах конфлікту. Сформульовані теоретичні положення можуть слугувати фундаментом для розробки понятійно-категоріального апарату таких дисциплін, як соціологія комунікацій, комунікації в організації та соціологія конфлікту. Таким чином, ця дисертація доповнює існуючі теорії та розширює наші знання про стан суспільства та комунікацій у воєнний період.

Практична значущість цього дослідження полягає у його безпосередній застосовності для подальших емпіричних розвідок щодо розвитку та функціонування кризових екологічних комунікацій в умовах війни. Ключові положення та висновки роботи можуть бути адаптовані та впроваджені органами державної влади для формування та реалізації ефективної державної політики. Зокрема, вони мають потенціал для оптимізації освітнього процесу (підготовка фахівців у закладах професійно-технічної та вищої освіти, підвищення кваліфікації державних службовців). Це, своєю чергою, сприятиме удосконаленню нормативно-правової бази, спрямованої на розробку та реалізацію програм відновлення та розвитку місцевих громад, зважаючи на європейські директиви та унікальні регіональні особливості.

Повнота викладення результатів досліджень в опублікованих працях. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження Мирошніченко Альони Юріївни опубліковано у 14 наукових працях, серед яких: 4 статті у наукових фахових виданнях України (1 у співавторстві), 10 публікації у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських конференцій. У статті, опублікованій у співавторстві, внесок здобувачки чітко зазначено, що відповідає вимогам академічної доброчесності.

Опубліковані матеріали повністю відображають зміст дисертації та відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії,

затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44.

Оцінка змісту дисертаційної роботи. Структура дисертації Мирошніченко Альони Юріївни є логічною та відповідає завданням, сформульованим автором для досягнення поставленої мети. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (169 найменувань) та додатків.

Вступ дисертації викриває гостру актуальність проблеми кризових екологічних комунікацій у вихорі російсько-української війни. Він підкреслює їхнє критичне значення в умовах гібридної агресії, що свідомо руйнує екосистеми, шириться дезінформацією та демонструє загрозу відсутності дієвих механізмів реагування на екологічні катастрофи. Аналізуючи поточний стан, робота акцентує на невідкладній потребі переосмислення природи екологічної кризи, налагодження достовірної та емпатійної комунікації, а також розробки ефективних стратегій для мінімізації екологічних ризиків та зміцнення довіри між державою, суспільством та міжнародними партнерами.

Перший розділ закладає теоретичний фундамент дослідження, занурюючись у соціологічні аспекти війни та суспільства ризиків. Він узагальнює ключові напрацювання у сферах екологічних комунікацій та соціології екології, детально аналізує комунікаційні та соціологічні виміри воєнного екоциду та окреслює міждисциплінарний підхід до вивчення впливу конфлікту на довкілля. Цей розділ формує аналітичну базу, необхідну для подальшого введення поняття «кризові екологічні комунікації» та дослідження ефективності взаємодії між державними структурами, громадськістю та міжнародними партнерами в умовах екологічних загроз.

Другий розділ присвячений глибокому обґрунтуванню поняття «кризові екологічні комунікації» та розробці інноваційної моделі таких комунікацій для умов воєнного конфлікту. Тут також сформульовано критерії ефективності кризових екологічних комунікацій. Проведений аналіз реальних кейсів – Каховської ГЕС та Запорізької АЕС – недвозначно підкреслює критичну важливість оперативної, скоординованої та прозорої комунікації з боку України як фундаментального інструменту безпеки, важеля впливу на міжнародну громадську думку та засобу захисту національних інтересів. Розділ також досліджує міжнародні моделі кризових комунікацій, виявляє їхні обмеження в українському контексті та пропонує адаптовану модель. Додатково встановлюються фактори, що ускладнюють ефективність кризових екологічних комунікацій, зокрема, відсутність стандартизованих методів її оцінки.

Третій розділ поглиблено аналізує поточний стан кризових екологічних комунікацій в умовах війни, міжнародну співпрацю у сфері захисту довкілля та вплив євроінтеграційних процесів на екологічну політику України, а також окреслює перспективи післявоєнного відновлення. Досліджуються комунікаційні виклики на прикладі екоциду воєнного часу, виявляється ключова роль соціальних мереж, державних структур та міжнародних партнерів. Особлива увага акцентується на динамічній діяльності громадських організацій, які компенсують дефіцит державних ресурсів, заповнюють експертні прогалини та активно формують міжнародну підтримку.

Встановлено, що ефективне відновлення країни вимагає комплексного, інтегрованого підходу, впровадження європейських стандартів, міжсекторальної співпраці, розробки освітніх програм для підготовки спеціалістів та посилення інституційної спроможності громадського сектору. На основі цих висновків розроблено конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності екологічних комунікацій, інтеграції громадянського суспільства у розробку політик, посилення міжнародної адвокації та відновлення довілля на принципах сталого розвитку.

Висновки дисертації узагальнюють основні результати наукової роботи, що є прямим вирішенням усіх поставлених дослідницьких завдань.

Анотація повною мірою відображає основний зміст дисертації та розкриває наукові результати та практичну цінність роботи.

Академічна доброчесність. Поршень академічної доброчесності в дисертації та наукових публікаціях, в яких висвітлені основні наукові результати дисертації, не виявлено. Усі результати, які винесено автором на захист, отримані самостійно і містяться в опублікованих роботах.

Оцінюючи дисертаційне дослідження Мирошніченко Альони Юріївни, його наукову новизну, обґрунтованість і достовірність результатів вважаю за необхідне висловити деякі **зауваження і пропозиції**:

1. На думку авторки, система оцінювання ефективності кризової екологічної комунікації повинна забезпечувати якісну та кількісну оцінку реалізованих заходів в умовах війни (с. 77), проте в означеному переліку критеріїв та індикаторів (табл. 2.2) не має чіткого розмежування тих з них, що можуть бути використані для реалізації першої та другої складових відповідно. З іншого боку, означена система критеріїв містить лише ті, що дозволяють вимірювати комунікативну компоненту ефективності комунікативного процесу, проте поза увагою авторки залишилася її економічна складова.

2. Авторська модель кризових екологічних комунікацій (рис. 1.2, с. 72) містить фази кризового планування, проте відсутній опис конкретних інструментів (наприклад, спеціалізоване програмне забезпечення для моніторингу фейків, платформи для збору свідчень екоциду, VR/AR для візуалізації наслідків), який міг би ще більше посилити практичну її цінність.

3. Виокремлені дисертанткою характерні риси кризової екологічної комунікації (с. 64) не враховують специфіку реалізації ролей, функцій й рівня активності суб'єктів/об'єктів комунікаційного процесу (ЗМІ, влади, екологічних активістів, громадськості та ін.).

4. Потребує уточнення принцип відбору експертів (с. 111-112), що взяли участь в інтерв'юванні, що важливо для оцінки вагомості їх експертної думки.

5. Реалізація більш детального аналізу становлення кризової екологічної комунікації у межах історичного підходу дозволила б авторці відстежити еволюційні зрушення на шляху від простої передачі інформації до активного впливу на свідомість, поведінку учасників комунікації та політичні рішення, описати механізми адаптації до нових технологій й викликів, які ставить перед суспільством нинішній стан довілля, а також уточнити особливості її провадження в умовах російсько-української війни.

Втім, зазначені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження і мають більшою мірою рекомендаційний характер.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Мирошніченко Альони Юріївни «Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни» за своїм змістом відповідає спеціальності 054 – Соціологія. Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, яка розв'язує важливу науково-практичну задачу, яка полягає в створенні пристрою контролю і діагностування стану складних промислових об'єктів, який підвищує ефективність технічних процедур контролю та діагностування.

Подана дисертаційна робота «Кризові екологічні комунікації в умовах російсько-української війни» Мирошніченко А. Ю. відповідає спеціальності 054 – «Соціологія», відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а саме вимогам пунктів 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою КМУ від 12.01.2022 р. № 44, а здобувачка Мирошніченко Альона Юріївна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія.

Офіційний опонент

професор кафедри соціології та масових комунікацій, Криворізький державний педагогічний університет, д. соц. н.

